

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ Г. АЛМОНДА НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ НАЦІЇ

В статті розкрито зміст концептуальних поглядів Г. Алмонда та його послідовників на політичну культуру нації. З'ясовано проблеми, пов'язані з використанням суб'єктивістського та індивідуалістичного підходів у дослідженні політичної культури, обґрунтовані шляхи їх подолання.

Ключові слова: *політична культура нації, підходи до дослідження політичної культури нації (суб'єктивістський, індивідуалістичний, соцієтальний).*

Формування модерної української нації, яка на спільній культурній основі об'єднує представників усіх соціальних та етнічних груп вітчизняного соціуму, потребує, насамперед, утвердження спільних політичних цінностей. Відтак особливої актуальності набуває теоретичне осмислення засад національної політичної культури.

Як свідчить аналіз наукової літератури, тема “Національна політична культура” поки-що не стала предметом окремого дослідження в Україні. Політологи, соціологи, історики та інші суспільствознавці для характеристики політичної культури українського соціуму найчастіше використовують поняття “політична культура українського народу”, “політична культура населення України”. Поняття “українська національна політична культура” чи “політична культура української нації” трапляються вкрай рідко [5; 6]. Такий стан обумовлений рядом причин, основною з них є теоретична неопрацьованість поняття «національна політична культура», яке належить до базових етнополітологічних термінів і вимагає синтезу сучасних досягнень політичної культурології й націології.

У вітчизняній політології політична культура досліджується на основі двох істотно відмінних підходів. Перший підхід використовує концептуальні погляди Г. Алмонда та його послідовників, які розглядають політичну культуру як

сукупність політичних орієнтацій громадян держави. При такому визначенні етнонаціональний аспект проблеми залишається поза межами дослідницького інтересу (Є. Головаха, А. Карнаух, І. Поліщук та ін.) [6; 3; 7]. У другому підході акцент робиться на аналіз соціетальних проявів культури народу: національних політичних традицій, символів, стереотипів мислення і поведінки, міфів, національної ідеї, впливу ментальності та національного характеру на політичну культуру українців (В. Лісовий, М. Розумний, О. Рудакевич та ін.) [4; 8; 9; 10].

Оскільки перший підхід є домінуючим у дослідженні політичної культури в Україні, виникає потреба з'ясувати методологічні засади та сутнісні характеристики концепції Г. Алмонда. Зокрема, їх зорієнтованість на дослідження політичної культури нації як етнополітичної спільноти. Це зумовлює *мету* даної статті: розкрити зміст концептуальних поглядів Г. Алмонда на політичну культуру нації та їх пізнавальний потенціал для дослідження української політичної культури.

У спільній праці “Громадянська культура” (1963) Г. Алмонда і С. Верби розкривається, з одного боку, роль попередніх здобутків суспільствознавчих наук в обґрунтуванні концепції політичної культури, а з іншого – пояснюється, чому авторам довелося відмовитися від окремих підходів і понять попередників. “Ми, – наголошують науковці, – волиємо говорити про політичну культуру нації, а не про “національний характер” чи моделі особистості, про “політичну соціалізацію”, а не про дитячий розвиток чи сприйняття дітьми загальних понять не тому, що відкидаємо психологічні та антропологічні теорії, політичні погляди і позиції з іншими компонентами особистості... Насправді це дослідження було б неможливе без попередньої роботи істориків, соціальних філософів, антропологів, соціологів, психологів і психіатрів, які поставили проблему співвідношення між психологічними та політичними характеристиками нації” [1, 372] (підкреслення наше – О. Р.).

Використання поняття “політична культура” Г. Алмонд і С. Верба пояснюють двома основними обставинами. По-перше, необхідністю відділити політичні позиції і моделі поведінки громадян від неполітичних, “навіть, коли

границя між ними не настільки чітка”. При такому підході термін “політична культура” “відноситься саме до політичних орієнтацій – поглядів і позицій відносно політичної системи, її різних частин і позицій стосовно власної ролі в цій системі”. По-друге, дане поняття і орієнтаційний підхід дозволяють «використовувати концептуальні схеми і підходи антропології, соціології і психології», зокрема такі поняття як “соціалізація”, “культурний конфлікт”, “культурна інтеграція” [1, 373].

Для з’ясування суті концепції Г. Алмонда істотне значення має усвідомлення того, що вона формується в процесі дослідження політичної системи суспільства і намагання зрозуміти чинники, які обумовлюють особливості її функціонування в різних країнах. Г. Алмонд запропонував два рівні аналізу політичних систем – інституційний та орієнтаційний. Перший спрямований на дослідження політичної структури суспільства, другий – на вивчення змісту орієнтацій населення. “Кожна політична система, – за висновком ученого, – вмонтована у певну модель орієнтацій на політичні дії. Я вирішив, що корисно назвати це політичною культурою” [12, 396].

Зусилля Г. Алмонда та його послідовників спрямовані на дослідження суті й специфіки політичної культури націй, причому головна увага приділяється функціонуванню демократичних засад політичного життя, які поширюються і утверджуються у процесі модернізації. В якості дослідницького підходу цілеспрямовано використаний порівняльний метод, що є провідним у будь-яких культурологічних студіях. Результати компаративного дослідження Г. Алмонда та С. Верби представлено в монографічному дослідженні “Громадянська культура” (1963). У ньому розкрито стан і особливості політичних культур і демократій “п’яти націй”: США, Великобританії, Німеччини, Італії та Мексики [13].

Сенс поняття “нація” у працях Г. Алмонда, як і у творах інших західних учених, вживається в двох значеннях: як особливий тип спільноти, і як держава чи країна, що відповідає поширеному в Західній Європі та США політичному (або громадянському) трактуванню нації. Країни, що піддавалися аналізу, представляють нації різних типів: США, Великобританія і Мексика – політичну,

чи близьку до неї модель, а Німеччина й Італія – етнічну. На цю важливу обставину Г. Алмонд належної уваги не звернув.

Визначаючи сутність та різновиди політичних орієнтацій як елементів політичної культури, Г. Алмонд і С. Верба спиралися на підхід Т. Парсонса та Е. Шілза, згідно якого “орієнтації” належать до інтерналізованих аспектів соціальних об’єктів і відносин і включають когнітивні, афективні та оцінні складові.

Крім політичної системи та її елементів, які, в першу чергу, є об’єктами політичних орієнтацій, науковці розглядають у такій якості і націю. З ними можна погодитися, адже нація також політичний феномен – формальний чи неформальний політичний союз громадян держави чи членів етносу. Політична сутність властива і кожному члену нації як істоті політичній (реальному чи потенційному політичному актору в політично організованому світі). Класифікацію об’єктів політичних орієнтацій дослідники розпочали, як вони підкреслили, із “загальної” політичної системи”. “Ми, – пишуть вони, - маємо тут справу із системою в цілому і говоримо про такі почуття як патріотизм чи відчуженість, такі знання і оцінки нації як “велика” чи “мала”, “сильна” чи “слабка”...” [1, 373].

Підхід наукової школи Г. Алмонда до суті політичної культури базується не лише на суб’єктивістському, а й на індивідуалістичному підходах. Тому розглянемо в загальних рисах сутнісні риси методологічного індивідуалізму, його різновиди та опозиційний до нього принцип колективізму.

Індивідуалізм – поняття, в основі якого лат. *individuus* – неподільний. У широкому, філософському сенсі – це методологічна, онтологічна та ціннісна установка, яка проявилась у стилі історичних, соціологічних та економічних концепцій в ХХ столітті. В онтологічному плані індивідуалізм передбачає, що суспільство складається лише з людей та їх дій, а яких-небудь надіндивідуальних сутностей не існує (соціальний атомізм). Прихильники методологічного індивідуалізму вимагають, щоб соціально-історичні та економічні “макроподії” пояснювались через сукупності чи конфігурації дій, установок, диспозицій, зв’язків

і обставин окремих індивідів. Прикладом успішності цього підходу методологічні індивідуалісти знаходять в парадигмальних змінах в економічній науці, яка перейшла від холистичних роздумів про “багатство нації” і макрохарактеристики ринку до їх пояснення через диспозиції і раціональні рішення індивідуальних виробників і споживачів товарів.

Методологічному індивідуалізу протистоїть колективізм або близький до нього “холізм”, прихильники яких вважають, що хоч соціальні цілісності залежать від дій і установок індивідів, онтологічно вони не тотожні цим діям, а закони, що управляють ними, не зводяться до закономірностей поведінки індивідів. Колективізм – означає певну установку індивіда на підпорядкування інтересам цілого. Принцип колективізму, як принцип організації суспільного цілого, сформулював у свій час Платон: “Усе, що виникло, виникає заради цілого”, – зазначав він. На позиціях методологічного колективізму стояв також Е. Дюркгейм, вимагаючи розглядати суспільні явища як колективні феномени – такі, що не зводяться до свідомості і дій індивідів. Прихильники методології колективізму звертають увагу на те, що відмова від класичної механістичної методології в природознавстві і суспільних науках в ХХ столітті дала можливість глибше усвідомити явища і процеси навколишнього світу (наприклад, теорія поля у фізиці, чи теорія національного доходу в економічній науці).

У політології методологічний індивідуалізм проявляється в твердженні, що первинним і основним суб’єктом політики виступає особа, індивідуум. Відповідно, фундатори політичної культурології базовим суб’єктом, носієм і користувачем політичної культури вважають особу, яка володіє певними орієнтаціями. На їх думку, щоб отримати уявлення про політичну культуру населення держави, регіону чи суспільної групи, необхідно виявити, проаналізувати та узагальнити їх орієнтації. “Характеристика політичної культури нації, по-суті, представляє собою заповнення табл.1.1. для репрезентативної вибірки населення” [1, 394]. У цій таблиці йдеться про знання, почуття та оцінки членів нації відносно політичної системи, її «входів», «виходів» та самого себе як політичного актора. Однак цілком очевидно, що дати достатньо чітку відповідь на питання про суть політичної

культури спільноти, особливо такого універсального етнополітичного утворення як нація, навіть на основі складних математичних операцій, не можливо. Тому один із відомих розробників вчення про політичну культуру У. Розенбаум висловив точку зору, згідно з якою, “політичну культуру можна *розглядати у двох вимірах, на двох рівнях*. Усе залежить від того, що ми візьмемо за точку відліку, чи одиницю аналізу. Одні дослідники роблять наголос на вивченні “*суб’єктивних орієнтацій*” *індивіда*: що він думає і відчуває з приводу символів, інститутів і правил, які є конструктивними для даного політичного порядку. Інші на перше місце висуюють “*системний рівень*”. Тут мова йде про політичну культуру як *систему колективних орієнтацій народу*” (курсив наш – О. Р.) [16, 4]. Однак, питання про «системний рівень» політичної культури, “колективні орієнтації народу”, методика їх дослідження, особливо з урахуванням синергетичного ефекту поєднання думок, прагнень, волі та колективних дій народу, залишилися не з’ясованими, хоч певні кроки в цьому напрямі робилися представниками інших наукових шкіл.

Важливим кроком у формуванні концептуальних засад політичної культури виявилася розробка критеріїв політичної культури на субкультурному і національному рівнях. Г. Алмонд творчо використав теорію “ідеальних типів” М. Вебера, який зазначав: “Досліднику дуже часто доводиться робити вибір між методологічно неясними і ясними, але нереальними “ідеально-типовими” процесами. При такій альтернативі в науковому аналізі слід віддати перевагу другим” [2]. Абстрактно граничний ідеальний тип – це логічно сконструйований дослідником мисленний образ певних суспільних відносин і процесів у його найбільш досконалій, повній і розвинутій формі. Він не є ні історичною, ні тим більше “справжньою” реальністю, а лише засобом порівняння з реальними явищами і процесами для того, щоб зрозуміти їх видову тотожність та визначити тенденції змін у певних історичних умовах.

Нагадаємо, що М. Вебер, аналізуючи політику як відносини у сфері влади, виділив три ідеальні типи стосунків “влада-піддані”: традиційний, раціонально-правовий і харизматичний. На їх основі Г. Алмонд і С. Верба розробили ідеальні типи політичної культури. На підставі результатів соціологічних досліджень вони

з'ясували, що в одних суспільних групах (у т. ч. націях, країнах) домінує орієнтація “на вхід” політичної системи (на процеси, пов'язані з формуванням вимог громадян до органів влади), в інших, крім того, – “на вихід” (на рішення й дії державних органів, спрямовані на задоволення інтересів людей). В окремих випадках не виявлено орієнтацій ні “на вхід”, ні “на вихід” політичної системи. Відповідні типи політичних культур отримали назву “підданська”, “активістська” (або “партисипативна” - від англ. participation – участь) і “патріархальна” (“приходська” чи “індиферентна”). У кожній нації є представники усіх трьох “ідеальних” типів культури, але їх кількісне співвідношення різне. В індустріально розвинених країнах Заходу, де функціонує демократична політична система, існує т. з. “громадянська культура”. Для неї характерне таке співвідношення ідеальних типів культури: 60% активісти, 30% піддані і 10% індиферентні. У перехідних країнах, де діють авторитарні режими (наприклад, у Португалії 70-х рр. ХХ ст.) це співвідношення склало відповідно 10–60–30 процентів, а в доіндустріальних країнах (наприклад, Домініканській республіці) 5–40–55 відсотків [14,50–51]. Проте, прямої відповіді, чому саме такою є політична культура населення держави, концепція Алмонда-Верби не дає. Результати політико-культурного соціологічного дослідження вимагають додаткового аналізу, у т. ч. з використанням історичного, антропологічного, етнічного, етнополітичного та інших підходів.

У країнах розвинутої демократії сформувалась громадянська культура (civic culture) в якій переважає активістська складова. Для її ефективного функціонування в якості противаг і стабілізаційних чинників необхідні патріархальна та підданська культури. Як доречно зауважив А. Салмін, – “важливим теоретичним досягненням цих двох авторів (Г. Алмонда та С. Верби – О. Р.) є те, що вони виявляють “не-Захід” не де-небудь, а в середовищі самого Заходу, у вигляді певного культурного “коду”, який характеризує практичні орієнтації і поведінку більшого чи меншого – це залежить від конкретного суспільства – але завжди значного його сегмента” [11,131].

Найближчою до ідеальної моделі громадянської культури Г. Алмонд і С. Верба вважають політичну культуру США, що, до певної міри, робить їх

концепцію американоцентричною і такою, що несе певне ідеологічне (пропагандистське) навантаження. Мова йде про обґрунтування модернізаційного процесу – перетворення традиційного суспільства і його культури в сучасний, індустріальний соціум з відповідною демократичною культурою в душі ліберального світобачення. Причому, громадянська культура – не є чимось абсолютно новим, як це інколи представляється в примітивному “модернізаторстві”, вона є синтезом давньої і новітньої політичних культур.

Невдовзі після оприлюднення, концепція Г. Алмонда почала зазнавати серйозної критики. На думку її опонентів, культурні складові політичного життя мали б проявлятися також у сфері діяльності та поведінки його суб’єктів. Усвідомлюючи це, Р. Такер висловився на користь більш вільного “культурного підходу до політики”, стверджуючи, що Г. Алмонд, С. Верба та інші дослідники помилково наполягали на суб’єктивно-психологічному визначенні політичної культури і тим самим пішли на розрив з “більшістю антропологів”, які трактували культуру і як поведінкове, і як психологічне явище [17].

На певні розходження концепції Г. Алмонда із загальною теорією культури вказують також інші дослідники. У. Мішлер і Д. Поллак, зокрема, стверджують, що поняття політичної культури, яке було запозичене з антропології, соціології і психології, в результаті багаторічних зусиль політологів повністю змінило свій зміст. Якщо в антропології це поняття підкреслює комплексний і цілісний характер культури, її укоріненість в історії, зв’язок із суспільством та етнічністю, консервативність тощо, то в політичній науці “культура” виявилася пов’язаною з індивідуальними установками, множинністю і навіть різноманітністю її складових, динамізмом та мінливістю” [15,237–238].

Слабким місцем у трактуванні культури взагалі і політичної, зокрема, Г. Алмондом та його послідовниками, є її характеристика як особливої властивості індивіда, тоді як культура в принципі неможлива без колективної праці, співжиття людей. Вона є процесом і результатом формування колективного досвіду, а отже і колективних орієнтацій та установок, їх детермінуючого впливу на політичну життєдіяльність соціуму. Як метод дослідження, індивідуалістичний підхід має ту

перевагу, що дозволяє зробити соціологічні заміри політичних знань, емоцій та оцінок громадян (членів нації) і для їх аналізу та узагальнення використовувати статистичні закономірності. Однак, отримана таким чином узагальнююча картина чи матриця національної політичної культури, без урахування змісту соціетальних елементів національної політичної культури (соціально-політичної онтології, національних цінностей та ідеалів, національних міфів і символів, національної ідеології з її осердям – національної ідеї), матиме, на нашу думку, надто спрощений і метафізичний характер, адже вона позбавлена безпосереднього зв'язку з національними потребами та інтересами, особливостями ментальності, історичними традиціями, мріями народу про кращий суспільно-політичний устрій і сенс щасливого життя.

Подальший розвиток політико-культурних досліджень повинен здійснюватися, на нашу думку, по лінії органічного поєднання індивідуалістичної методології пізнання і соціетального підходу до аналізу сутності й детермінуючої дії національної політичної культури. Її поглиблене осмислення потребує з'ясування та інтеграції теоретико-методологічного потенціалу існуючих нині підходів до дослідження культури та новітніх методів аналізу суспільних явищ і процесів.

Література

1. Алмонд Г. Громадянська культура / Г. Алмонд, С. Верба // Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 372–375.
2. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sjciolog/Weber/osn_soc.php
3. Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / А. Карнаух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=573>

4. Лісовий В. Поняття політичної культури. Політична культура українців / В. Лісовий // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / Відповід. редактори В. Шинкарук, Є. Бистрицький. – К.: Фенікс, 1996. – С. 239–260.
5. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – 278с.
6. Политическая культура населения Украины (результаты социологических исследований). Ответ. ред. Ю. Н. Пахомов, Е. И. Головаха – К.: Наукова думка, 1993. – 135 с.
7. Поліщук І. Концепція політичної культури: структурний аспект / І. Поліщук [Електронний ресурс], – Режим доступу // <http://personal.in.ua/article.php?ida=22>
8. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 91–99.
9. Рудакевич О. М. Міфологія в системі національної політичної культури / О. М. Рудакевич // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання “Нова парадигма”. – Вип. 83. – К., 2009. – С. 70–78.
10. Рудакевич О. Національні політичні стереотипи (теоретико-методологічні засади дослідження) / О. Рудакевич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: політологія, соціологія, філософія. Випуск 11. – Ужгород., 2009. – С. 193–197.
11. Салмин А. М. Современная полития под знаком Аристотеля / А. М. Салмин // Политические исследования. – 1992. – № 5. – С. 123–132.
12. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // Journal of Political Science. – 1956. – Vol. 18. – № 3.
13. Almond G. A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton: Princeton University Press, 1963. – 281 p.

14. Comparative politics today: A world view / Ed. Almond G. A. – Boston; Toronto: Little Brown. – 1974. – 477 p.
15. Political culture in post-Communist Europe: Attitudes in new democracies // Ed. By Pollack D. et al. – Ashgate: Aldershot, 2003. – 264 p.
16. Rosenbaum W. A. Political culture: Basic concepts in political science / W. A. Rosenbaum. – N. Y., Praeger publ., 1975. – 182 p.
17. Tucker R. C. Culture, Political Culture and Communist Society / R. C. Tucker // Political Science Quart. – L XXX VIII. – 1973.

Рудакевич О. М. Концептуальные взгляды Г. Алмонда на политическую культуру нации.

В статье раскрыто содержание концептуальных взглядов Г. Алмонда и его последователей на политическую культуру нации. Определены проблемы, связанные с использованием субъективистского и индивидуалистического подходов к исследованию политической культуры, обоснованы пути их преодоления.

Ключевые слова: политическая культура нации, подходы к исследованию политической культуры нации (субъективистский, индивидуалистический, социетальный).

Rudakevych O.M. Conceptual ideas of G. Almond of political culture of a nation

The content of the conceptual ideas of G. Almond and his adherents of political culture of a nation is revealed. The problems connected with usage of subjectivistic and individualistic approaches to research of political culture are clarified; means of their overcoming are grounded.

Key words: political culture of a nation, approaches to research of political culture (subjectivistic, individualistic, societal).

Опубліковано: Рудакевич О. М. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації / О. М. Рудакевич // Нова парадигма : [журн. наук. праць] / гол. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Творче об'єдн. «Нова парадигма». – К., 2010. – Вип. 96. – С. 116–125.

